

Епоха Калниша

Григорій САНИЧ

О СТАНЬОГО кошового Запорізької Січі побоювалася російська верхівка і поважала іноземна дипломатія

Останній кошовий отаман запорізьких козаків Петро Калнишевський належить до найколоритніших і водночас найтрагічніших постатей української історії. Про походження і навіть про дату народження гетьмана однозначно невідомо. Більшість дослідників вважає, що він походить зі знатного роду козацької старшини; інші переконані, що Петро Калнишевський - з сім'ї рядових козаків. Те, що згодом він став дуже багатим козаком, дворянином, - факт, але про соціальне становище його працурів даних не збереглося. Воно й не дивно, якщо врахувати, що масове заселення Посулля на Роменщині почалося лише після мирної постанови 1618 р. між Москвою і Польщею.

Датою народження Калнишевського вважається 1690 або 1691 рік. Більш конкретно відомо його місце народження - с. Пустовійтівка біля м. Ромни Лубенського полку (нині Сумська область). Він був найстаршим сином, але не єдиним. Брат Петра Калнишевського, Семен, у 1771 р. був священиком Миколаївської церкви в містечку Смілому, що за 15 км північніше Пустовійтівки. Ще один родич, слобідський козак Панас Калнишевський, згадується



оправлене сріблом та оздоблене коштовним камінням, вартістю 600 рублів (на той час величезні гроші).

Під час Російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Запорізьке Військо дало на допомогу російській армії 11 тис. козаків, які з першого ж по останнього дня

ЦЕРКВА КАЛНИШЕВСЬКОГО.
Дерев'яний храм Святої Трійці було збудовано на кошового в Пустовійтівці в 1773 р. Відтворений в 2006 р.

ня 1776 р. уряд повідомив Синод про рішення цариці й наказав негайно відправити Калнишевського в Соловецький монастир, де йому судилося проіснувати 27 років. За цей час кошовий отаман так і не розкаявся та не звертався до імператриці з проханням помилування.

Лише указом нового царя Олександра I від 2 квітня 1801 р. Петру Калнишевському було «даровано прощення» і надано право обрати собі місце проживання на свободі за власним бажанням. Але він не повернувся в Україну, а залишився при монастирі. Помер Петро Іванович Калнишевський 31 жовтня 1803 р., 113 років від роду. На Соловках була його могила біля Преображенського собору, але вона не збереглася до наших днів.

МІФИ

Знатний в'язень

О СТАННІЙ період життя Петра Калнишевського, позначений його ув'язненням у Соловецькому монастирі, оповитий багатьма міфами і легендами. Зокрема, вітчизняними засобами масової інформації

го мешкали в сотенних містечках Ромнах і Смілому та в околицях: Пустовійтівці, Процівцях, Плавнищах, Оксютинцях і Хоружівці.

Як Петро став козаком і отаманом

Згідно з легендою, записаною в 1970 р. від старожилів с. Пустовійтівки, восьмирічний Петро пас худобу за селом і зустрів запорожців; ті дали хлопецю покутити козацької люльки, і він, відчувиши дух козацької вольниці, подався з ними на Запоріжжя. Насправді Калнишевський міг з'явитися на Січі лише після закінчення Російсько-турецької війни 1735-1739 рр. На його рішення, очевидно, вплинули і його рідні. Бо ж на Січі Петра за-



ПЕТРО БАГАТОСТРАЖ-ДАЛЬНИЙ. В 2008 р. Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату приєднав кошового до ліку святих

суддею - другою посадовою особою у Коші після отамана, а у січні 1765 р. - знову кошовим. Імператриця спочатку активно за-перечувала цей вибір, але з огляду на підготовку війни з Туреччиною за вихід до Чорного моря на дея-кий час потамувала свою непри-



ОСТАННІЙ КОШОВИЙ.
Пам'ятник Калнишевському в Пустовійтівці встановлено в 1991 р.

лежну, під власним своїм несамовитим управлінням».

Калнишевський, бачачи, що причиною залежності Війська Запорізького від російської корони є насамперед поставки провіанту, розпочав активну розбудову краю. У дикому степу виростали села, хутори-зимівники, в яких селилися втікачі від кріпацької неволі, визволені козаками бранці з турецького та татарського, ногайського та буджацького полону. На запорізькі землі Калнишевський переманював також молдаван і болгар із Нової Сербії, Польщі й Буджаку. Наслідком його зусиль стало виникнення на Запоріжжі 45 сіл, більше 4 тис. хуторів-зимівників, у яких до 1775 р. було поселено близько 50 тис. хліборобів.

Кошовий отаман звертав належну увагу на розвиток культури та духовності. Його коштом протягом 1763-1767 рр. було споруджено церкву у Лохвиці, дерев'яну церкву Св. Трійці у Пустовійтівці, дерев'яну церкву Св. Покрови у Ромнах, кам'яну церкву у Межигірському монастирі та Георгіївську церкву у своєму зимівнику (тепер с. Петриківка). Не шкодував гроші і на церковні книги, начиння та одяг. Відомо, що Калнишевський подарував церкві у рідній Пустовійтівці Євангеліє,

лення ліг тягар утримання царських військ, які розташовувалися на запорізьких землях або проходили через них. Саме під час цієї Російсько-турецької війни Калнишевський проявив себе талановитим полководцем та керівником козацтва, за що у 1771 р. його було нагороджено золотою медаллю з діамантами на Андріївський смужці. А у 1773 р. кошовому отаману надали звання генерал-лейтенанта.

Зруйнування Січі та заслання на Соловки

Хоча запорожці несли прикордонну службу та приймали участь у війнах проти Османської імперії, російський уряд завжди ставився до них з підозрою. Особливо це відзначилося під час повстання Пугачова у 1773 р., коли козаки підтримали бунтівника та мали намір йти на Москву. Також, за однією з версій, російських правителів розгнівала звістка про нібито змову П. Калнишевського з Туреччиною. Тому у 1775 р. імператриця Катерина II прийняла рішення про ліквідацію Січі.

На початку червня 1775 р. стотисячне військо під командуванням генерал-поручика Петра ТЕКЕЛІЯ рушило в напрямі Запорізької Січі. Петро Калнишевський і січова старшина здали російським військам Січ без бою, оскільки побоювались масового терору над мирним населенням. Загарбники пограбували військову скарбницю, вивезли із сховищ зброю з припасами, архів Коша Запорізького. Понад 5 тис. запорожців після зруйнування Січі втекли за Дунай і заснували там Задунайську Січ.

Самого Калнишевського та деяких представників козацької старшини було заарештовано, а іх майно конфісковано. 8 черв-

го як перебування жалюгідного вигляду в'язня в земляній ямі, повній нечистот, Насправді ж, як згодом з'ясували дослідники, кошового утримували як знатного в'язня, адже на його потреби російським урядом було передбачено коштів з розрахунку 1 рубль на день, або більше 360 рублів на рік. Для порівняння: річне утримання ченця коштувало 9 рублів, простого в'язня - від 10 до 30 рублів. Видачу цих грошей засвідчено в документах Соловецького монастиря. Не завжди ці кошти привласнювалися наглядачами, адже Калнишевський мав можливість заощадити досить значну суму, щоб робити щедрі подарунки монастирю або наймати робітників для полагодження даху своєї келії. Калнишевського постійно охороняло чотири солдати з офіцером, хоча інших у'язнених - по двоє конвоїрів. Хоча, справді, лише тричі на рік - на Пасху, Преображені і Різдво - його виводили з кельї, напевно, для участі в церковних святах і для обіду в трапезній. За свідченням поморських рибалок, яким доводилось бачити козацького атамана на власні очі в монастирі, він завжди розмовляв українською мовою, поводився смиренно і набожно, чим здобув повагу чернецтва. Та найбільшої шани з боку духовенства він зажив щедрими подарунками монастирю. У 1794 р. він пожертвував Спасо-Преображенському собору за престольного хреста, виготовленого зі срібла, вагою більше 30 фунтів, а своє звільнення відзначив подарунком оздобленого сріблом з позолотою Євангелія, вага однієї оправи якого перевищувала два пуди.